

AGRUPACIÓ D'ARQUITECTES PER A
LA DEFENSA I LA INTERVENCIÓ EN EL
PATRIMONI ARQUITECTÒNIC

Col·legi d'Arquitectes
de Catalunya

Plaça Nova, 5
08002 Barcelona
Tel. 93 301 50 00

XXXVIIè CURSET. Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic

PATRIMONI SACRE: PERMANENT INNOVACIÓ

Barcelona, 11-14 de desembre de 2014

Esglésies d'urgència per a la perifèria de Barcelona

Sergi Lois Alcázar*, Anna Martínez Duran*

*Escola Tècnica Superior d'Arquitectura La Salle, Universitat Ramon Llull

1. INTRODUCCIÓ

Els anys 50 a Barcelona estan marcats per un important impuls econòmic. Les oportunitats d'ocupació de la gran ciutat van atreure a centenars de milers d'immigrants d'una Espanya empobrida. El ràpid creixement de les rodalies té unes implicacions immediates en la configuració de les parròquies perifèriques que, sobtadament augmenten de forma desmesurada el nombre de fidels. El problema va preocupar des del principi al bisbat de Barcelona que va anar subdividint les demarcacions parroquials ja existents per a donar cabuda a un augment tan ràpid i nombrós d'habitants. En aquest procés de planificació parroquial i, seguint l'informe que redacten els rectors d'aquests barris¹, es creen les dues parròquies que són objecte d'aquest estudi: Sant Sebastià, al barri del Verdum, i Sant Josep Obrer a la Trinitat Nova.

La comunicació pretén desgranar les qualitats d'una modernitat emergent en dues obres a primera vista insignificants i molt poc reconegudes, dues obres provisionals en un entorn amb una realitat social complexa. En aquestes petites obres és possible observar si els valors de la construcció anàrquica de la perifèria han influenciat en l'esdevenir de l'arquitectura moderna dels 50 i 60 per a generar el que posteriorment es va denominar arquitectura realista catalana². Sant Sebastià i Sant Josep Obrer són obra de Josep Maria Martorell i Oriol Bohigas, en aquell moment actius membres del Grup R.

La investigació intenta posar en valor aquest patrimoni oblidat a través del seu registre, actualització i difusió. Aquest treball és imprescindible per a protegir una arquitectura molt propera, poc valorada i en risc de desaparició. D'aquesta manera es donen a conèixer documents abans inèdits i que formen part de la història de la recuperació i transformació de la modernitat en l'arquitectura catalana.

2. L'ESGLÉSIA PROVISIONAL DE SANT SEBASTIÀ DEL VERDUM

Durant la tardor de 1958, Martorell i Bohigas perfilen el que serà l'església provisional de Sant Sebastià. Al març de 1959, ja estaria en ús.

L'església es concep com un barracó lleuger de fusta; un espai diàfan. En canvi, com a contrapunt al volum prefabricat, les dependències parroquials conformen un bloc massís, opac, construït amb parets de maó arrebossades i pintades de blanc. Els dos edificis queden units per un pas tancat amb una gelosia de peces de formigó prefabricat que uneix directament el presbiteri amb la sagristia. Una creu de formigó de quatre braços presideix l'accés al recinte. Es tracta d'una creu fragmentada, un exercici d'abstracció geomètrica que rep els fidels mostrant una modernitat única en el context obrer del barri del Verdum.

El resultat formal explota al màxim les característiques plàstiques dels elements constructius bàsics amb què es projecta, dotant d'una qualitat arquitectònica notable el que en principi era un simple barracó temporal. Una senzilla estructura de fusta acull tot el programa de l'església. La separació entre pòrtics ve donada per la modulació de façana, composta per plaques de *Durisol*. La reflexió sobre els materials i els detalls normalitzats fa que sigui un projecte adaptat als estàndards constructius de la indústria del moment. Només d'aquesta manera és possible construir ràpidament i de forma econòmica i senzilla una església provisional.

Entrega dels articles: els articles s'han d'enviar abans del 30 de setembre de 2014 al comitè organitzatiu al següent correu electrònic: patrimonisacre@gmail.com

L'edifici annex de la sagristia i despatxos parroquials sembla respondre a un altre tipus de plàstica, contraposada a la lleugeresa i la industrialització de l'edifici de l'església. Es presenta com un volum massís, blanc, potser més lligat a una tradició encara molt present. Així i tot no descuida la utilització de materials industrialitzats que abarateixin els costos de construcció. Les mesures dels espais i de les obertures en façana estaran lligades irremeiablement a les proporcions d'aquests elements constructius, sobretot, a la peça de gelosia de formigó.

(Figura 1). Aixecament de l'església provisional de Sant Sebastià realitzat per l'autor segons documentació de l'arxiu MBM-COAC.

3. EL BARRACÓ DE SANT JOSEP OBRER

En quant al projecte de Sant Josep Obrer, a diferència de Sant Sebastià, es tracta d'una obra pràcticament desconeguda i fins i tot oblidada; una obra menor que passa desapercebuda.

El pressupost i els mitjans tècnics eren pràcticament nuls. El barracó es construeix durant el mes de juliol de 1960, aprofitant els dies de descans dels veïns del barri, que van col·laborar en la construcció. La mà d'obra és poc qualificada i cal simplificar al màxim els detalls. La intenció del rector és aprofitar gran part dels materials de construcció que té a l'abast i les aportacions dels veïns de la Trinitat Nova, sobretot, portes, finestres i mobiliari que s'han d'introduir en el projecte de la millor manera possible.

Com en el cas de Sant Sebastià, es tracta d'una edificació amb una vocació no només religiosa sinó també social. L'espai que dissenyen els arquitectes ha de ser el més neutre possible, per poder adaptar-se a les necessitats urgents del barri. Es tracta d'un petit barracó amb coberta a dues aigües i estructura amb pilars d'obra i encavallades de fusta; prou senzilla com per poder aixecar-la sense mitjans mecànics que encareixin l'obra. Com en el cas del projecte de Sant Sebastià, res fa pensar, des de l'exterior, que el barracó és una església. S'han esborrat tots els símbols i clixés que tradicionalment han anat arrossegant els edificis religiosos. És petit comparat amb els blocs d'habitatges que l'envolten. El seu aspecte exterior és extremadament humil i interiorment no s'intueix cap jerarquia d'espais. No hi ha separació entre la nau i el presbiteri, no hi ha cap simetria forçada ni cap recorregut que creui axialment la nau entre l'accés i l'altar. El barracó és simplement un espai cobert on reunir-se.

Les solucions constructives es van adaptar a la precarietat del moment. La coberta és de plaques d'Uralita i es suprimeix el fals sostre. Les finestres són majoritàriament reutilitzades, la il·luminació interior es soluciona amb uns senzills fluorescents penjats i l'altar es redueix a una humil taula de fusta feta amb una porta. La senzillesa de l'interior es reflecteix a l'exterior. El resultat final no s'allunya de la imatge d'un magatzem o d'un estable. Una imatge que dista molt del que tradicionalment ha estat una església, però segurament molt propera als veïns del barri, gent vinguda dels camps de Castella i Andalusia a la recerca de treball a la ciutat.

(Figura 2). Aixecament de l'església provisional de Sant Sebastià realitzat per l'autor segons documentació de l'arxiu MBM-COAC.

4. VALORS DE LA MODERNITAT I LA URGÈNCIA

Sant Sebastià i Sant Josep Obrer són dos projectes d'urgència, construccions ràpides, senzilles i econòmiques; exemples excepcionals d'una modernitat que ressorgia amb força i que va saber llegir el llenguatge de la construcció anàrquica de les barriades.

La parròquia de Sant Sebastià és un experiment de prefabricació i, per tant, està modulada seguint un patró que ha de permetre la construcció seriada. Així, es pot comprovar com el barracó està compost per 8 mòduls de llarg per 3 d'ample, deixant 3x3 mòduls per al presbiteri i 5x3 mòduls per a la nau. Pel que fa al barracó de Sant Josep Obrer, no hi ha cap plantejament de prefabricació, sinó més aviat de reciclatge o d'aprofitament dels mínims recursos. Tot i així, si s'aplica la mateixa idea de modular l'edifici es descobreix que l'església mesura 8x3 mòduls deixant també un espai quadrat de per al presbiteri i un rectangle en proporció àuria per a la nau³.

Les coincidències es donen també a l'entorn dels accessos a les esglésies, que sempre és lateral. Al barracó de Sant Sebastià, la façana sud, a diferència de les altres, es compon de tres portes de grans dimensions que permeten obrir completament la nau en un dels seus costats curts. D'aquesta manera, l'espai exterior s'ocupa per assistir des de fora als oficis religiosos dels dies assenyalats. A Sant Josep Obrer el projecte dona un pas més en el procés de transformació de la litúrgia per convertir-la en una representació més dinàmica. En aquest cas, els arquitectes proposen un altar mòbil. La façana lateral que dona al carrer té unes grans portes que permeten obrir lateralment l'església. La intenció és girar l'altar per poder fer celebracions massives a l'exterior. El barracó de Sant Josep té doncs dos focus funcionals: un altar interior amb assistents dins de la nau i un altar exterior amb assistents congregats al carrer. D'aquesta manera l'altar deixarà de ser un element recolzat en un fons i clarament direccional per a ser un element singular que pot quedar aïllat i que mostra dues cares. Aquest senzill gest, que es dona de forma natural, no deixa de ser revolucionari. Es tracta d'una experimentació total amb el rígid programa tradicional de l'església, que la transforma en un exercici d'extrema modernitat.

Als barracons de Sant Sebastià i Sant Josep Obrer, qualsevol pretensió de construir més enllà d'allò estrictament necessari és impossible. No hi ha marge ni per al detall ni per a la invenció, per tant, s'ha de treure el màxim profit a la urgència i a la pobresa. Els mateixos veïns del barri construeixen l'església amb pocs mitjans; inevitablement ha de ser un edifici senzill. L'església ocuparà l'espai més humil del barri; serà el barracó dels obrers. Tant exterior com interiorment, les esglésies tenen una imatge extremadament senzilla. No hi ha concessions per a l'art. No hi ha vitralls ni decoració supèrflua. No hi ha una escenografia pròpia per al presbiteri, ni fons de l'altar ni imatge al·legòrica. No hi ha un treball específic a la façana, ni textures ni acabats. No obstant això, estan plenes de l'espontaneïtat del treball directe en obra dels arquitectes amb els veïns.

La pobresa d'aquestes esglésies és una pobresa imposada, autèntica. Aquella pobresa de l'esperit i de l'edifici que va buscar poc després la reforma conciliar del catolicisme troba la seva màxima expressió en aquests humils barracons. És el resultat de construir segons les estretors i els condicionants salvatges de l'entorn social i econòmic. En aquest cas els arquitectes s'aparten per donar pas a una construcció sincera i espontània pròpia del moment i el lloc.

(Figura 3). Esquemes compositius de Sant Sebastià i Sant Josep Obrer realitzats per l'autor.

(Figura 4). Esquemes de funcionament de Sant Sebastià i Sant Josep Obrer realitzats per l'autor.

5. REFLEXIONS

L'anàlisi i les reflexions al voltant de les dues obres porten a una primera reflexió. Martorell i Bohigas assagen una tipologia d'església en el projecte de Sant Sebastià que molt poc després tornen a posar en pràctica en el cas de Sant Josep Obrer encara que amb molts menys recursos. Es podria dir llavors que són dues versions construïdes d'un mateix model teòric. Dues versions d'un mateix projecte. El treball de MBM en aquests models d'església polivalent continua posteriorment amb dues obres d'especial interès: la parròquia definitiva de Sant Sebastià (1960-1966) i la parròquia del Crist Redemptor (1957-1963). En ambdues es materialitzen les idees d'espai diàfan i polivalència de funcions en obres d'una entitat plàstica inqüestionable i que s'han convertit en uns dels millors exemples d'esglésies obreres barcelonines.

Les dues esglésies es projecten i construeixen entre setembre de 1958 i juliol de 1960. Es tracta de dues petites obres ràpides que es situen en un punt d'inflexió en la producció de l'estudi. D'uns primers treballs de recuperació del llenguatge d'una modernitat mediterrània, es produeix una evolució a una arquitectura moderna realista que s'acosta aquesta arquitectura espontània, sense regles i eminentment constructiva de les perifèries.

Sant Sebastià i Sant Josep Obrer són dos exemples de la construcció a partir de la precarietat i la necessitat urgent. Una situació comuna en una perifèria barcelonina que es configurarà a partir dels anys 50 com una massa urbana més enllà dels límits naturals de la ciutat i que engloba un territori format per barris i ciutats majoritàriament obrers; amb mitjans senzills i respostes ràpides a situacions d'emergència que generen un paisatge urbà caòtic però tremendament humà, allunyat de qualsevol cànon estètic formulat des de la intel·lectualitat. Una perifèria que ha estat l'escenari d'experimentació de la modernitat.

En el cas de l'arquitectura religiosa, són nombrosíssimes i de gran qualitat les realitzacions modernes. No obstant això, darrere d'aquestes s'amaga la realitat d'obres menors però no per això menys interessants; conseqüència moltes vegades de situacions i contextos que, en el seu moment van forçar els valors de la modernitat. Aquestes són obres efímeres, de les quals el rastre que queda són només fotografies o plànols. Digitalitzar i registrar és l'única manera de conservar-les i poder-les difondre per a qualificar aquesta arquitectura tan propera i alhora oblidada.

6. BIBLIOGRAFIA

- Bohigas i Guardiola, O., (1963). *Barcelona entre el Pla Cerdà i el barraquisme*. Barcelona, Edicions 62.
- Bohigas i Guardiola, O., (1992). *Dit o fet. Dietari de records II*. Barcelona, Edicions 62.
- Cuadrench i Aragonès, J., (2008), *Sant Sebastià de Verdum: mig segle d'una parròquia de barri. 1958-2008*. Barcelona, Ed. Parròquia de Sant Sebastià.
- Del Pino González, A., (2009), *Un sant obrer per a una parròquia obrera. Sant Josep Obrer 1959-2009*. Barcelona, Ed. Parròquia de Sant Josep Obrer.
- Donato, E., (1965), "Los barrios altos de San Andrés" a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, número 60. Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears.
- Fernández Cobián, E., (2005). *El espacio sagrado en la arquitectura española contemporánea*. Santiago de Compostela, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Galícia.
- Rasmussen, S.E., (2000). *La experiencia de la arquitectura. Sobre la percepción de nuestro entorno*. Barcelona, Editorial Reverté.
- VvAa., (1963). *Conversaciones de Arquitectura Religiosa*. Barcelona, Publicacions del Patronato Municipal de la Vivienda i Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears.
- Puga, J y Juncà, J.M., (1958). *Informe sobre nuevas parroquias en Verdún-Trinidad*. Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona.

- Arxiu MBM-COAC

Parròquia de Sant Sebastià

- Provisional Carpeta Varis V160
- Definitiva Carpeta Varis V215
Carpeta PV199

Parròquia de Sant Josep Obrer

- Provisional Carpeta Varis V217
Carpeta Varis V227
- Definitiva Carpetes PT-211 y PT-211-1

¹ Puga, J y Juncà, J.M., (1958). *Informe sobre nuevas parroquias en Verdún-Trinidad*. Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona.

² Després l'empenta renovadora del Grup R i la disgregació dels seus membres, Martorell i Bohigas inicien un camí cap a una arquitectura anomenada *realista*, segons la crítica del moment en la línia del neorealisme italià. Una arquitectura que tenia la intenció de mostrar la realitat (econòmica, social, constructiva) del context català i espanyol del moment. En aquest sentit, la seva obra podria acostar també a les actituds del neobrutalisme britànic, bolcat a mostrar la construcció i els materials tal com són. Bohigas i Guardiola, O., (1992). *Dit o fet. Dietari de records II*. Barcelona, Edicions 62 (Veure bibliografia)

³ "[...] cuanto más se avanza, más cerca se está del cociente de la sección áurea. Así, la relación 2:3 está lejos de ella, la 3:5 está más cerca, y la 5:8 casi coincide. Por cierto, 5:8 es la aproximación con números racionales que más se utiliza". Steen Eiler Rasmussen. *La experiencia de la arquitectura. Sobre la percepción de nuestro entorno*. (Veure bibliografia)